

ORIGINILE SISTEMULUI DE ÎNVĂȚĂMÂNT ÎN PERIOADA CLASICĂ A GRECIEI ANTICE

Drd. Gabriela-Fulvia HOROBET

Facultatea de Teologie Ortodoxă „Justinian Patriarhul” din București

Abstract

The Greek ideal was to accomplish the perfect, God-like man/woman who was so good, accomplished in all ways mentally, physically so that he or she could be considered beautiful. There were many intellectual fascinating games that help us understand the layers of rituals underneath, the view on life, death and the values that feed the ancient conception over the world. Socrate's "know thyself", Plato's love and Aristotle's golden mediation are the defining elements of the Greek morality, guided more by the sense of harmony than by imperative, strict laws.

Keywords: hero, educational patterns, kalokagathon, golden mediation.

Educația este responsabilă de bunul mers al vieții unei societăți. La grecii antici, aceasta avea caracter formativ și perpetuu pentru a oferi persoanei oportunități de a ajunge în forma sa optimă de existență. Apetența pentru noutate, spiritul avangardist erau încurajate, dar numai ceea ce se putea subscrie ideilor de bine și frumos, ca valori imuabile.

Paideia sau formarea omului grec era, de fapt, justificarea existenței societății umane, dar și a fiecărei persoane în parte¹. Ideea de educație era strâns legată de ideea de divinitate din cel puțin două motive: numai prin educație, prin șlefuire continuă a materialului genetic, omul se poate apropia de cetatea zeilor, respectiv de desăvârșirea sa personală; fiecare persoană educată făcea parte din ansamblul care compunea lumea agreată de zei.

Un om educat era un aspirant la zestrea culturală universală și la înțelegerea sensului său în lume: împlinirea potențialului personal în consonanță cu așteptările divinității, cu standardul cel mai înalt de potențare individuală. Educația poate face minunea

¹ Jaeger Werner, *Paideia*, vol. I, Editura Teora, București, 2000, p. 13.

autodepășirii acestui potențial, atunci când omul intră în grațiile zeilor. În termeni creștini, această realizare cu roadele finalizării reușite a construcției personale va rămâne în unda de mister care va fi deslușită abia după ce omul va trece de poarta lumii văzute.

Actul privirii, al felului personalizat de receptare a frumuseților lumii, avea nevoie imperioasă de educare. Se dorea realizarea capodoperei care este omul viu, omul atât de bun încât să fie considerat frumos.

Universul arhaic era organizat conform credințelor religioase ale grecilor². Astfel, idealul pedagogic care s-a impus atunci a fost cel al eroului. Calitățile vizate pentru dezvoltare și împlinire erau forța fizică și curajul, simțul datoriei și al onoarei. Discipolului i se prezentau rigurile pe care le solicită societatea și îndatoririle care îi revin unui om cu înaltă ținută morală, care să fie pe placul divinităților și de mare folos cetății de care aparținea. Dată fiind competiția acerbă dintre cetăți, educația pregătea personalități puternice și trainice.

Cavalerul era emblematic pentru cetate³. Contextul războinic impunea un model educativ curajos, adică rezistent la solicitările nenumărate la care era supusă societatea, dar și puternic din punct de vedere fizic. Ierarhia socială era întemeiată pe criterii războinice: pe de o parte, regele cu ceata fidelilor (a tinerilor soldați), consiliul marilor vasali și, pe de altă parte, pedestrima sau oamenii simpli. Astfel, viața în comun sugera o educație sistemică. Cavalerii formau ligi, participau la competiții, învățau din experiența celor mai competenți. Tehnica avea nevoie de aplicații sistematizate și mereu îmbunătățite, actualizate.

Școala avea în vedere dezvoltarea intelectuală și fizică a elevilor săi, dar angrenajul spiritual era în atenția tuturor celorlalte componente cu rol educogen din societate. Aceasta era impregnată de sacru, de mit, de mister, de ideologii care convergeau spre transcendentul patronat de divinități. Produsul școlii vremurilor avea ca reper comparativ al împlinirii sale în această lume pe zei și concura la un loc în dimensiunea care aparținea acestora. Zeii, fie că acordau sau nu importanță oamenilor, constituiau înaltul la care

² Nicolae Achimescu, *Istoria și filosofia religiei la popoarele antice*, Editura Tehnopress, Iași, 2000, p. 68.

³ Ștefan Borbely, *De la Herakles la Eulenspiegel, Eroicul*, Editura Contemporanul, București, 2013, p. 130.

se raporta cavalerul homeric, pe care dorea să-l cucerească, la inima căruia dorea să ajungă. Viața își avea sensul înalt, care ridica pe om, îl poziționa vertical, conform construcției și aspirațiilor sale originare.

Calitatea de cavaler era accesibilă multor tineri de familie bună care acceptau educația vremii. Eroii homerici erau rafinați, pentru că ei urmau să îndeplinească un serviciu la curte, fie ca paharnici, fie ca însoțitori în suita nobililor, fie ca dregători ai cetății, fie ca protectori ai suveranilor politici⁴. Astfel, viața în comun sugera o educație sistemică încă din cele mai vechi perioade. Cavalerii formau o ligă, participau la competiții, fie în calitate de aliați, fie în calitate de componenți ai corpului competitor. Curajul și onoarea erau cele două calități cheie de care avea nevoie caracterul unui cavaler model. Figuri de eroi, cu întâmplări care le evidențiază capacitățile extraordinare, formate printr-o educație aleasă, asezonează scrierile barzilor vremii și bucură inima auditoriului rafinat.

Eroicul are două paliere de manifestare: cel stihial, agresiv, și cel luminos, delicat, magistral, ca două norme complementare de comportament social⁵.

La prima vedere, cele două paliere sunt antagonice, deoarece componenta dură, daimonică, legitimează agresivitatea, dreptul la entropie, la experiențe extreme și atitudine sarcastică la adresa modului în care este nevoie să fie înfruntată moartea. În același timp, componenta civilizată, rafinată, evidențiază idealismul, afirmarea energiilor pozitive, răsfirate de lumina interioară care transpare într-un set de maniere atrăgătoare. Această dihotomie este, de fapt, o complementaritate utilă trecerii unui om cu misiune puternică prin această lume.

Sunt multe jocuri intelectuale fascinante care ne ajută să înțelegem substraturi ritualice, concepția vremii despre lume, viață și moarte, dar și despre valorile care alimentează această concepție. Omul este suma faptelor sale, îndeosebi suma modurilor în care acționează în situațiile dificile. Eroizarea implică renaștere, „experiențe de transformare”⁶, în care neofitul își interiorizează o nouă

⁴ Henri-Irénée Marrou, *Istoria educației în antichitate*, vol. I, Editura Meridiane, București, 1997, p. 29.

⁵ Aristotel, *Etica nicomahică*, Editura IRI, București, 1998, p. 18.

⁶ Athanase Joja, *Logos și Ethos*, Editura Politică, București, 1967, p. 56.

identitate. Era o reală provocare pentru maestru să împlânzească eroul și să lase o urmă de neîmplânzire care să-i ofere aceluia putere atunci când o cereau situațiile agitate. Educatorul lucra diferențiat, cu fiecare elev în parte. Sub raport strict sistemic, numărul 9 era cel al învățăcelilor care compuneau o grupă. Participarea la ceremoniile organizate la curte era obligatorie.

O altă țintă de formare era pregătirea pentru jocuri libere. Pa-lestra oferea găzduire antrenamentului pentru: pugilat, lupta corp la corp (cu sau fără arme), alergarea, înfruntarea călare cu lancea, aruncarea discului, tirul cu arcul, aruncarea suliței, cursa cu care. Pentru afirmarea personalității, foarte importante erau arta elocinței și competițiile verbale, fiind bine cotate pentru ascensiunea în înalta societate⁷.

Un model de succes pentru tinerii vremii îl reprezintă Tele-mah, fiul lui Ulise. Trăsăturile esențiale ale educației eficiente de care acesta beneficiază sunt: disponibilitatea necondiționată, manifestată prin blândețe și duioșie, a mamei sale; consultarea prietenului vârstnic și mult mai experimentat; binecuvântarea divină care îi netezește calea și îi oferă protecție, nelăsându-l pradă primejdiilor. Ceea ce el oferă la schimb, respectiv buna sa creștere și bunele maniere, cât și renumele tatălui său, constituie atuuri nespuse de valoroase și vor ajuta la netezirea căii spre obținerea reușitei personale.

Alegerea preceptorului era covârșitoare pentru felul în care discipolul își construia stilul propriu de a se descurca în viață. El mlădia gândirea și jalona bornele emoționale care să-l ajute pe elev să performeze cât mai bine în societate, să aibă o încredere semnificativă în propriul potențial educat, adică pregătit să înfrunte orice obstacol, chiar și moartea.

Modelul educatorului autentic era Chiron, care avea în vedere ca principale calități înțelepciunea și previziunea. Învățăcelul său era educat să facă o impresie cât mai bună la curte, prin etalarea unor maniere cizelate, curtenitoare, cunoașterea artei muzical-instrumentale și elocința, capabil de a face complimente și de a oferi răspunsuri cât mai înțelepte într-o notă jovială și șarmantă.

Contemporan cu Chiron, era pedagogul Phoinix, care introduce stilul blând, dar ferm, în educație. Înțelepciunea este cunună tuturor

⁷ Henri-Irénée Marrou, *op. cit.*, p. 134.

virtuților. Ea se transmite discipolilor prin rețeaua situațiilor de învățare pe care reușește să le creeze mentorul, prin compatibilitatea treimică stabilită la un moment dat între învățător, învățăcel și idee. Discipolul devine suma ideilor pe care le acceptă și care îi construiesc lumea interioară, oferindu-i oportunități de a genera alte idei.

Cavalerul ideal era un bun orator și un războinic neînfricat, iar iconicul este reprezentat de Athena care îl instruieste pe Telemachos, folosindu-se de persoana lui Mentor. Înțelepciunea este cununa tuturor virtuților pe care le are un mentor adevărat. Ea se transmite discipolului prin rețeaua situațiilor de învățare pe care reușește să le creeze mentorul, prin compatibilitatea treimică stabilită la un moment dat între învățător, învățăcel și idee. Discipolul devine suma ideilor pe care le acceptă și care îi construiesc lumea interioară, oferindu-i oportunități de a genera alte idei. Educația depindea foarte mult de specialistul care o livra și care făcea parte din cercul elitelor vremii. Se știa prea bine că cei cu adevărat valoroși erau înțelepții, adică cei care îmbinau erudiția și experiența în așa fel încât să poată ajuta pe cât mai mulți semeni. Grecii antici puneau foarte mare preț pe cultură, dar pe acea cultură menită nu atât să epateze, cât să construiască o armonie creatoare de frumos. Ei credeau cu toată ființa lor că frumusețea este cea care va salva întotdeauna lumea.

Etica de tip cavaleresc generează idealul educațional al eroului din perioada arhaică a Greciei Antice, iar morala eroică este cea care are în centrul său onoarea. Ea înalță trăirea umană, îi oferă un sens puternic, îi conferă aura de glorie. Destinul de războinic le șubrezea existența scurtă și aveau nevoie de o contrabalansare a acestuia prin certificarea unei oportunități de existență cu valoare supremă.

Valoarea ideală era „arete”, adică virtutea supremă, gloria. Tocmai de aceea, grecii antici se ambiționau să ajungă cei mai buni, să fie printre cei superiori, iar superioritatea era cea de natură spirituală. Peleus îl îndeamnă pe fiul său, Ahile: „Să fii întotdeauna cel mai bun și să rămâi superior celorlalți!”⁸

A străluci, a fi primul, învingătorul, a depăși, a se afirma în competiție, a scoate din luptă un adversar în fața arbitrilor, a săvârși

⁸ *Ibidem*, p. 38.

fapta de glorie care-l va situa în fața oamenilor, a celor vii și, poate, în fața posterității, în rangul întâi: iată pentru ce trăiește, iată pentru ce moare⁹.

Un alt aspect semnificativ pentru trasarea idealului educațional îl constituia folosirea cuvântului în exprimarea de orice fel. Homer considera că este mai educativ să folosești cuvinte laudative decât muștrătoare. Natura umană, ca orice fel de natură din lumea vie, este sensibilă la frumosul din ea însăși și la frumosul din ceea ce o înconjoară. Ca să se nască eroi este nevoie de texte mobilizatoare, de poeme înflăcărate de cuvinte cu impact afectiv mișcător: scene eroice, fapte mărețe ale oamenilor și ale zeilor. Aedul este vestitorul gloriei, are o misiune nobilă pentru că devine un actant educativ. El contribuie la împlinirea dezideratelor educative, așa încât își asumă o moralitate a cuvântului transmis, o ținută înaltă pe care este dator s-o creeze și s-o întrețină pentru a-i ajuta pe discipoli să performeze în viață. Ordinea și claritatea matematică a coordonatelor etosului religios pe care le aflăm în *Odiseea* contracarează haosul și schimbările inerțiozității evenimentelor, imprimând un sens pozitiv și, adesea, optimist întregului curs al acestora.

„Homer plasează în prim-planul interesului său, în mod hotărât, omul și soarta lui, dar îl privește în permanență din perspectiva celor mai înalte idealuri și a problemelor vitale universale, sublime.”¹⁰

În perioada clasică, se disting două modele educaționale livrate de cele două state puternice ale vremii, respectiv Sparta și Atena. Scopul educației spartane era crearea soldatului și supraviețuirea lui în condiții dure de existență. A rămas celebru laconismul pedagogic, adică restrângerea ariei educației din care erau aproape eliminate registrele sensibilizatoare, cum ar fi cel artistic. Caracterul era modelat în așa fel încât să se supună disciplinei de fier a garnizoanei și să răspundă exemplar spiritului comunitar.

În Atena perioadei clasice, se continua modelul aristocratic al cavalerului¹¹ și, pentru că era preferat elitismul, s-a propus generalizarea acestui tip de învățământ. Educația clasică sistemică era construită pe patru mari piloni: educația fizică, educația artistică,

⁹ *Ibidem*, pp. 38-39.

¹⁰ Werner Jaeger, *op. cit.*, p. 59.

¹¹ Pierre Hadot, *Ce este filosofia antică?*, Editura Polirom, Iași, 1997, p. 58.

educația religioasă și educația științifică. Omul complet educat, armonios, avea nevoie de cunoștințe temeinice din toate aceste mari compartimente formative.

Pentru că Atena ținea la reputația sa culturală de înaltă calitate, la elitism, și-a propus să generalizeze acest tip de învățământ. Într-o societate democratică, se impunea dezvoltarea unui învățământ sistemic, colectiv. Aristocrații au privit disprețuitor această inițiativă, întrebând retoric dacă valoarea poate fi obținută numai prin învățatură. Ei se considerau valoroși datorită descendenței prestigioase. Înțeleptul era acela care acumula multe pornind de la obârșia sa nobilă. Cei care învățau multe, dar nu proveneau dintr-o familie de renume, erau considerați parveniții culturii. Educația particulară a rezistat multă vreme, dar devenise inevitabilă apariția instituției școlare, ca un răspuns la solicitarea explicită a necesității sociale.

Pentru educația fizică, paidotribul, antrenorul de copii, le dezvoltă acestora priceperile și atracția către sporturile deja cunoscute încă din perioada istorică precedentă, respectiv cea arhaică. Probele de atletism erau: aruncarea discului și a suliței, pugilatul, săritura în lungime și alergarea (crosul și alergarea de viteză). În palestră, se organizau nu numai antrenamente dese, dar și concursuri sportive care adunau un număr important de spectatori, fiind motivant pentru copii și tineri să se remarce în acele competiții.

Domeniul artelor are efect benefic asupra sufletului în același mod în care gimnastica o are asupra trupului. Prin Muzică, anticii desemnau respirația, mișcarea artistică, a registrelor Muzelor. Filosofia era muzica spiritului; literatura, sculptura, dansul erau muzica imaginației, a creativității și a acumulărilor culturale; matematica/științele erau muzica gândirii. Pentru etalarea priceperilor artistice, fusese înființat clubul de bărbați, unde era valorificată arta conversației manierate, adică era organizat „banchetul”, cu regulile sale stricte de etichetă: convivii primeau, pe rând, ramura de mirt care îi invita la cântat sau la recitat, ori la cugetat ceva elevat sau plin de umor rafinat. Cântatul se putea manifesta fie în variantă vocală, fie instrumentală și putea fi însoțit de dansuri. Repertoriul era foarte atent selectat, deoarece se pune mare accent pe conținutul etic, adică se purta de grijă să nu se strecoare ceva care i-ar putea tulbura curățenia sufletească și ascensiunea spirituală auditoriului juvenil. Solon, vestitul arhonte și poet atenian,

instituiseră codul de legi care să îndepărteze in justiția socială, pasiunea partizană, compromisiunile păguboase pentru statul atenian și care să afecteze unitatea patriei sale¹².

Omul nu este numai o ființă care gândește, ci și o ființă care lucrează împreună cu ceilalți, o ființă care vrea. Astfel, a luat naștere Etica sau Morala, care avea drept ideal binele suprem și frumusețea nepieritoare. Aristotel introduce termenul de *kalokagathon* (gr. *καλοκαγαθον*), adică frumosul în relația sa dependentă de bine. Omul ideal era omul temperat. A fi moral însemna a te construi pe tine însuși. Acel „cunoaște-te pe tine însuși” al lui Socrate, dragostea lui Platon și mijlocirea de aur a lui Aristotel sunt elemente definitorii ale moralei grecești, călăuzită mai mult de simțul armoniei decât de legi imperative sau constrângătoare. Scopul era să dorești ceea ce este „rezonabil”, însemnând armonie, și nu neapărat ceea ce este just.

Binele era o chestiune de grad și de tehnică, iar nu ceva fix, pozitiv și cu autoritate. Platon a recunoscut necesitatea unei dezvoltări inteligente, pentru a ajunge la Bine. Binele era scopul acestei dezvoltări, după cum frumusețea unei opere de artă consta în forma ei finală. Habitudinea morală a grecilor era o realizare a armonioaselor forme vii în care elementele biologice, sociale și estetice trebuiau găsite în aceeași măsură ca și cele raționale și etice.

Aristotel aprecia că tot ce e demn de laudă este lăudat, pentru că posedă o anumită calitate și o posedă în relație cu ceva. Astfel, lăudăm omul drept și pe cel curajos și, în general, omul de valoare și virtutea, datorită actelor și înfăptuirilor lor. Pe omul viguros și pe cel agil îi lăudăm pentru că posedă o anumită calitate înăscută și o anumită propensiune spre ceva bun și desăvârșit. Aceasta reiese clar și din elogiile adresate zeilor; ele sunt ridicole, fiind raportate la noi înșine. Elogiile iau naștere prin raportare la ceva anume¹³.

Fericirea rezidă în răgaz, deoarece ne ocupăm timpul cu activități pentru a ne bucura apoi de răgaz, la fel cum după războaie urmează bucuria păcii. Omul trăiește fericit în măsura în care este prezent în el un element divin. Gândirea nu trebuie să se mărginească la lucruri omenești și efemere. El trebuie, în măsura în care îi stă în putință, să se immortalizeze pe sine, făcând tot ce poate pentru a trăi în conformitate cu elementul cel mai elevat din el însuși.

¹² *Ibidem*, pp. 69-70.

¹³ Aristotel, *op. cit.*, p. 220.

Acest element s-ar putea să ocupe un loc restrâns, dar prin forța și valoarea sa poate reprezenta mult mai mult decât tot restul¹⁴.

După Aristotel, acel ceva divin este însăși ființa fiecăruia dintre noi. Ar fi o absurditate ca omul să nu dorească viața care îi este dată, ci pe cea a altuia. Ceea ce este propriu fiecărei ființe este prin natură cel mai înalt și mai plăcut element.

Omul care își exersează intelectul și îl cultivă pare să fie dotat cu cea mai desăvârșită dispoziție și, în același timp, pare să fie cel mai iubit de zei. De bună seamă, zeii îi recompensează pe cei ce iubesc și prețuiesc intelectul mai presus de orice, pentru că acei oameni manifestă grijă față de ceea ce ei înșiși iubesc și se comportă drept și frumos. Aceste trăsături îl caracterizează în cel mai înalt grad pe înțelept. El este omul cel mai iubit de zei și este cel mai fericit.

Ca să devii virtuos, trebuie să primești o educație corectă și să-ți formezi deprinderi corespunzătoare. Viața trebuie să fie colorată de ocupații demne de un om moral și să nu se comită fapte reprobabile în nici un fel. În majoritatea cetăților, fiecare trăia după bunul său plac, exercitându-și în maniera ciclopilor autoritatea asupra soției și copiilor. Fiecărui cetățean îi revenea sarcina de a-și îndruma propriii copii și prieteni spre virtute sau, cel puțin, de a-și propune să realizeze aceasta. Educația publică se făcea cu ajutorul legilor și numai legile bune conduceau la o educație de apreciat. Atât legile scrise, cât și cele nescrise duc la buna educație a oamenilor¹⁵.

Tot Aristotel opina că un sistem de educație individual era superior sistemului de educație generalizat. Asemenea medicului, profesorul, în lucrarea sa, va reuși dacă va lucra personalizat, îndrumând individualizat.

Morala lui Socrate era raționalistă¹⁶; la el, virtutea era știință, dar și eudemonistă, fiindcă prin ea se putea ajunge la fericire. Înțeleptul poseda suprema fericire și, pentru faptul că atingea perfecțiunea umană, el era liber și atotputernic.

Morala platonice mergea în pas cu politica. Individul este un mic stat, precum statul este un individ mare; ceea ce e scris cu litere mici în fiecare este scris cu litere mari în comunitate. Statul ideal este acela unde regină este dreptatea, iar dreptatea este cultul

¹⁴ *Ibidem*, p. 221.

¹⁵ *Ibidem*, p. 224.

¹⁶ Pierre Hadot, *op. cit.*, p. 77.

competenței, adică fiecare se ocupă de ceea ce îi este rânduit prin firea sa înăscută.

Suprema fericire, bunul cel mai de preț al omului, este activitatea cugetării, contemplarea adevărului. Însăși divinitatea posedă funcția gândirii, și anume gândirea de sine sau gândirea gândirii (*noesis noeseos*). Perfecțiunea sa îl scutește de cunoașterea vreunui lucru în afară de sine. Gândirea de sine, contemplarea interioară, produce cea mai intensă stare de beatitudine¹⁷.

Stoicii se bucurau de o mare admirație. Conform învățăturilor lor, fericirea constă în virtutea sublimă. Numai ea poate produce plăcere. Virtutea constă în a trăi potrivit cu natura, iar natura era rațiunea universală din care licărește în noi o scânteie, și anume „rațiunea omenească”. Formula rezumativă a moralei stoice: „Luptă și stăpânește-te!”.

Scepticii lansează teoria Logosului¹⁸, totalitatea virtuților morale formând logosul divin. Logosul este primul născut, totalitatea ideilor creatoare prin care divinitatea conduce lumea și prin care lumea se poate întoarce la divinitate și se poate izbăvi de păcatul legat de materie, de simțuri și de dorință. Este principiul rațional al lumii, baza armoniei și a dreptății. Logosul este rațiune, dar și cuvânt care exprimă rațiunea, cât și mijlocitor între om și divinitate. Fericirea este armonia perfectă a întregii noastre ființe. Armonia este mijlocirea sau măsura de aur dintre contemplație și rațiune, dintre spirit și trup, dintre datorie și plăcere, dintre om și societate, elementele estetice și cele etice. Fericirea este realizarea binelui în personalitate, realizarea de sine, care este reglată de disciplina de sine.

Platon opina că educația trebuie să devină o chestiune de ordin public. Profesorii trebuie aleși de cetate și controlați de magistrați speciali, iar acest deziderat era realizat doar în Sparta. Oriunde în altă parte, educația era liberă și avea caracter privat. Educația băieților și cea a fetelor trebuia realizată paralel, nu prin coeducație.

Primii ani ai copilului erau ocupați cu jocuri educative, practicate în comun și supravegheate. Educația propriu-zisă începea de la vârsta de șapte ani. La douăzeci de ani, tinerii erau capabili să înceapă studiile superioare. Încă zece ani continua studiul științelor și abia la treizeci de ani putea fi abordată metoda filosofică, dialectica.

¹⁷ Werner Jaeger, *op. cit.*, p. 96.

¹⁸ *Ibidem*, p. 67.

Aceasta permitea atingerea adevărului Ființei. Erau necesari încă cinci ani de eforturi pentru a ajunge pe deplin în posesia acelui instrument, singurul care conducea la adevărul total. Apoi, cincisprezece ani era important ca bărbatul să se amestece în viața activă a cetății, pentru a câștiga un supliment de experiență. Abia după alți cinci ani, în care își exercita probitatea morală, putea să atingă scopul final: contemplarea binelui în sine. „Este nevoie de cincizeci de ani pentru a forma un om”, spunea Platon¹⁹.

Modelul de profesor a fost Isokrates, adevăratul creator al „discursului de aparat”, antrenându-și admirabil elevii în arta de a vorbi bine. Ca și Platon, el elogia educația tradițională căreia îi anexa principalele inovații pedagogice. Educația se adresa omului complet, trup și suflet, punând în frunte cultura intelectuală și gimnastica, ca două arii de interes strâns legate, care se ajută reciproc²⁰.

Oratorul purta o responsabilitate socială covârșitoare. De aceea, era esențială alegerea temei frumoase, elevate, purtătoare de valori generale. În mâinile lui Isokrates, retorica avea o puternică funcție etică. „Un cuvânt sincer, conform legii, și drept este imaginea unui suflet frumos și leal.”

Isokrates a rămas celebru pentru un cuvânt care elogia cunoașterea: „Considerăm greci nu pe cei prin a căror vene curge același sânge cu al nostru, ci pe cei care au ca preocupare cultura și înțelepciunea”. Concomitent cu arta de a convinge, sofistii au predat arta de a fi puternici în cuvânt: cuvântul care învinge²¹.

La moderni, cuvântul vorbit a fost detronat de atotputernicia scrisului, ce se menține și în zilele noastre, în ciuda progreselor realizate de radio, televiziune, înregistrare. În Grecia Antică, și mai ales în viața politică, dimpotrivă, cuvântul vorbit era rege²².

Cultura filosofică și cultura oratorică sunt cele două orientări care au definit tradiția clasică. Perioada elenistică deschide porțile educației sistemice, care pierde mult din caracterul nobil, devine livrescă, o educație de scribi. Educația artistică primește mult mai mult credit și se estompează progresiv rolul educației fizice.

Educația începea la șapte ani împliniți. Primii ani ai vieții se desfășurau sub semnul celei mai agreabile spontaneități, copilul

¹⁹ *Filosofie, analize și interpretări*, București, Editura Antet, 1996, p. 70.

²⁰ Henri-Irenee Marrou, *op. cit.*, p. 156.

²¹ Pierre Hadot, *op. cit.*, p. 120.

²² Werner Jaeger, *op. cit.*, p.108.

fiind inițiat în viața socială sub forma deprinderii bunelor maniere. La școală, copilul urma cursurile a trei stabilimente paralele: școala de literatură, școala de muzică și școala de gimnastică. Era vizată ființa umană în întregime. Omul grec dorea să fie în același timp artistul și înțeleptul, literatul de o eleganță subtilă și gânditorul care cunoștea secretul universului și al omului.

Anticii sunt cei de la care provine noțiunea tradițională de cultură generală²³. Tendința proprie spiritului elenistic este aceea de a face din om o valoare supremă²⁴. Abandonat de zeii săi, în fața zidurilor distruse ale cetății, caută ceva de care să se lege, în raport cu care să se organizeze. Astfel, se retrage temporar în sine pentru a căuta principiul propriei împliniri pe care și-l va satisface atunci când va intra în serviciul lui Dumnezeu.

²³ Petru Comărnescu, *Kalokagathon*, Editura Eminescu, București, 1985, p. 234.

²⁴ K. Tanveer, *An Introduction to Educational Psilosophy and History*, National Book Foundation, Islamabad, 2005, p. 98.